

ПАМ'ЯТІ ІВАНА ОВСІЙОВИЧА ІВАНЦОВА

Цього року сповнюється 100 років з дня народження Івана Овсійовича Іванцова — першого українського археолога, який розпочав досліджувати стародавній Київ комплексно, як єдиний історичний феномен, на ґрунті археологічних джерел. Проте це майже невідомо в науці постать. Про нього знають лише деякі фахівці з археології Києва. Його прізвище відсутнє в довіднику Г.Г. Мезенцевої «Дослідники української археології», у той же час унікальні комплекси, розкопані І.О. Іванцовим, можна зустріти чи не в кожному підручнику з історії Київської Русі. На жаль, його доля склалася трагічно — вчений загинув у самому розквіті своїх творчих сил.

Іван Овсійович народився 11 вересня (29 серпня — за ст. ст.) 1904 р. у селі Великий Браталів (Любарський р-н Житомирської обл.) у родині незаможних селян. У 1919 р. закінчив сільську семирічну школу. У 1920—1921 рр. — учень Турчинівських педагогічних курсів Житомирської обл., а в 1922—1925 рр. — 3-х українських Педагогічних курсів імені М. Драгоманова у Житомирі. Проте навчання через матеріальні негаразди часто переривалося, і юнак змушений був іти працювати, утім і ця робота переважно була пов'язана з освітнянством. У 1925—1926 рр. він навчався у Шепетівському педагогічному

технікумі, який успішно й закінчив, одночасно був уповноваженим окружної комісії з українізації радянського апарату. У липні 1925 р. І.О. Іванцов як курсант житомирських педкурсів «відряджається до м. Києва на науково-педагогічну екскурсію». Немає сумніву, що стародавня столиця справила на юнака незабутнє враження й обумовила його подальшу долю, потяг до стародавньої історії цього міста.

З 1927 по 1933 р. І.О. Іванцов працював учителем української мови, завідував школою робітничої молоді. Одночасно продовжував освіту на заочному відділенні Інституту професійної освіти у Києві. У 1933 р. він перевівся на IV курс історичного факультету Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка. Наступного року вступив до аспірантури, де його науковим керівником став О.П. Оглоблін. За рішенням Наукової ради університету І.О. Іванцов входить до складу комісії у справах аспірантів, обирається заступником голови профкому, стає членом ради Будинку вчених і бере участь у його відкритті.

Його навчання лише якимсь дивом не завершилося трагічно. Через донос про «розкуркулених» у 1931 р. батьків і «сумнівні» настрої у жовтні 1935 р. молодого вченого виключили з партії та відрахували з аспірантури. Свою кандидатську роботу «Повстання українського народу проти шляхетської Польщі 1635—1638 рр.» І.О. Іванцов повністю завершив уже у 1939 р., коли в нього з'явилися дещо інші наукові спрямування, пов'язані з археологією, і він вирішив змінити дисертаційну тему. А друком згадана робота вийшла лише у 2002 р.

У 1936 р. І.О. Іванцову вдалося поновитися в аспірантурі, а після її завершення він став старшим викладачем кафедри історії СРСР Київського державного педагогічного інституту імені М. Горького. Тут він викладає, займається педагогічною діяльністю, поринає у науку.

У той час визначилося головне коло його наукових інтересів — археологія і стародавня історія України, конкретніше, історія Києва. Серед колег по аспірантурі, яких він залучив до археології, був і відомий у майбутньому вчений, вчитель багатьох сучасних археологів — Василь Йосипович Довженок. 1 січня 1938 р. І.О. Іванцов переходить до Інституту археології АН УРСР. В археології та давній історії (Інститут історії розміщався у тому самому будинку на бул. Шевченка, 14,

а співробітники обох установ тісно співпрацювали та спілкувалися у житті) тоді працювали такі нині відомі в науці постаті, як досвідчені В.Є. Козловська, С.С. Магура, М.Н. Петровський, В.П. Петров, Н.Д. Полонська-Василенко, О.П. Оглоблін, М.І. Ячменьов та молоді (чи відносно молоді) Г.Ф. Корзухіна, В.К. Гончаров, І.М. Самоїловський, Д.І. Бліфельд, Є.В. Махно тощо.

Почався найактивніший науковий період наукового життя І.О. Іванцова. Він багато й наполегливо працює, бере участь у київських і всесоюзних (пленум «Археологічне вивчення давньоруських міст» у Ленінграді) наукових сесіях, спілкується з багатьма російськими вченими, з деякими з них співпрацює на розкопках Києва. Невипадково у своїй монографії І.О. Іванцов досить часто посилається на ще не видані праці Б.О. Рибакова і М.К. Каргера.

Дослідник бере активну участь у розкопках спільної Київської археологічної експедиції Інституту археології АН УРСР та Інституту історії матеріальної культури СРСР, очолювану М.К. Каргером. У 1938 р. керує розкопками на 3-й ділянці археологічних досліджень території Михайлівського Золотоверхого монастиря. Саме йому пощастило розкопати знамениті житла-майстерні, у тому числі житло (VIII) «художника» з яскравим різноманітним інвентарем.

Нині матеріали з цих об'єктів увійшли мало не до всіх підручників з історії Русі. М.К. Каргер писав, що це житло «являє собою пам'ятку абсолютно виключного наукового значення. Можна без перебільшення сказати, що за ступенем збереженості самої будівлі, а особливо за кількістю і збереженістю інвентарю, знайденого в ній, напівземлянка VIII являє собою пам'ятку, яка переважає все, що було відомо до сих пір в галузі археології давньоруського житла».

Проте маститий учений жодним словом не згадав про конкретного дослідника пам'ятки. Взагалі він у своїх працях ніде не згадував І.О. Іванцова. Про причини цього не хочеться гадати. Можливо, боявся включати у свої книжки прізвище людини, яку хоча офіційно не звинувачували, але вона була «під сумнівом».

У наступні роки І.О. Іванцов зосереджує свою увагу на вивченні стародавнього Києва. Н.Д. Полонська-Василенко залучає молодого вченого до створення багатотомної «Історії Києва» для написання розділів про давньоруську добу Серед авторського колективу — І.Г. Підоплічко, І.В. Моргілевський, Г.Ф. Корзухіна, С.І. Маслов, В.П. Петров, М.Н. Петровський, К.Г. Гуслистий, М.І. Ячменьов тощо.

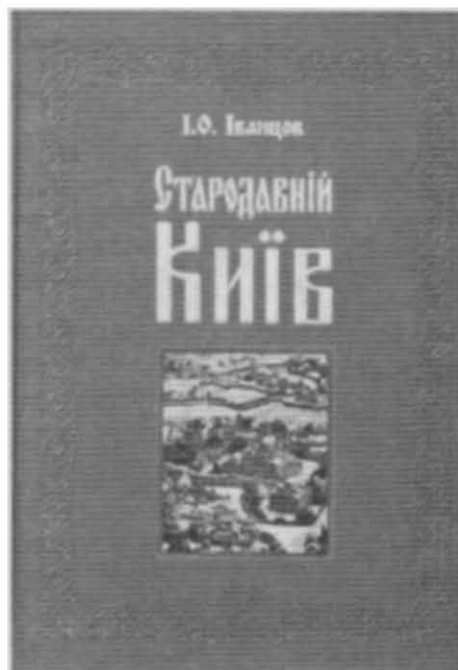
У 1939 р. статтю І.О. Іванцова залучено до ювілейного академічного видання «Пам'яті Т.Г. Шевченка. Збірник статей до 125-ліття з дня народження». У ньому брали участь найвідоміші українські вчені (О. Білецький, П. Попов, Д. Рєвуцький, М. Грінченко, К. Гусли-

стий, М. Петровський, О. Оглоблін та ін.). Стаття І.О. Іванцова «Шевченко і археологія» відзначалася ґрунтовністю, її головні положення пізніше повторювалися в наступних працях з цієї теми.

У 1941 р І.О. Іванцов зробив доповідь «Виконання Києва в VII - VIII ст.» на IV науковій сесії Київського педагогічного інституту ім. М. Горького. Головні засади доповіді — місто було засновано в результаті розвитку місцевого населення, визначення дати — за археологічним матеріалом — діють і нині.

Водночас учений завершив монографію «Стародавній Київ», яка мала стати основою нової дисертації, підготував її до друку. Вона була добре ілюстрована: 120 фотоілюстрацій, 10 креслень, 5 планів. На жаль, ілюстративний матеріал майже не зберігся. Одночасно І.О. Іванцов у співавторстві з В.Й. Довженком працював над створенням атласу «Топографія древнього Києва». За тематикою обидві праці тісно перепліталися. Науковим керівником робіт був О.П. Оглоблін.

І.О. Іванцов зібрав та проаналізував практично всі писемні та археологічні джерела, які були відомі на той час, і вперше залучив у такій кількості археологічні матеріали. Звичайно, що масштаби археологічних розкопок Києва були тоді незначні, велися несистематично, часто розкопи погано фіксували або матеріали гнили у буремних подіях ХХ ст. Автор мав у своєму розпорядженні значно менше археологічних фактів, ніж с тепер. Утім він зробив все, що міг, у тих складних умовах. Монографія мала стати твердим підґрунтям для подальших досліджень у київській археології. Проте цьому завадила війна.

Напередодні виступу на фронт І.О. Іванцов передав рукопис монографії на зберігання Є.В. Махно. Після звільнення Києва вона передала його Л.М. Славину. І сьогодні текст зберігається у Науковому архіві Інституту. Він був відомий лише надзвичайно вузькому колу дослідників. Хоча, як відзначав ще у 1970 р. П.П. Толочко, «позиція замовчування праці І. Іванцова тим прикріша, що дослідники Києва все ж читають її, тією чи іншою мірою використовують окремі її положення».

І.О. Іванцов зі своїм полком потрапив у печально знаменитий «київський котел». Він повернувся до Києва за кілька днів до вступу німецьких військ до міста, де залишалася його родина, якій не вдалося евакуюватися.

31 жовтня 1941 р. гестапо заарештувало Івана Іванцова у приміщенні Київської міської управи, яку очолював О.П. Оглоблін. Більше його ніхто не бачив. Найімовірніше, він був страчений після допитів.

Молодий вчений — лише 37 років — загинув на старті своєї наукової кар'єри, саме тоді, коли почався його злет, коли попереду були найбільш активні та продуктивні роки наукового життя. Він тільки накопичив фахові знання, набув досвіду, його науковий талант роз-

квітнув і набрав потужності. Поза сумнівом, І.О. Іванцов мав стати однією з найяскравіших постатей вітчизняної історії та археології.

1992 р. відбулося спеціальне засідання вченої ради Інституту археології НАН України, присвячене пам'яті І.О. Іванцова, на якому виступили директор інституту П.П. Толочко, М.Ю. Брайчевський, Є.В. Махно, Н.І. Довженок, інші науковці, які пам'ятали вченого. Була присутня і його дочка — Галина Іванівна.

Саме в 100-річний ювілей ученого реально побачила світ (хоч у вихідних даних значиться 2003 р.) і його монографія «Стародавній Київ». І в цьому вбачається певна символіка. Ця публікація закриває ще одну «чорну» пляму у вітчизняній історіографії. Вона стане корисною для дослідників насамперед як історіографічний факт, відновить справжню картину розвитку археологічної та історичної думки в Україні наприкінці 30 — на початку 40-х рр. ХХ ст. Вихід книжки — це данина світлій пам'яті археолога та історика Івана Овсійовича Іванцова. Його життя в науці продовжується.

Одержано 11.03.2004